

zatim u Srbiji, Bosni itd. Ukidanje vlašskog statusa i pretvaranje stočara u raju vršilo se dosta lukavo. Kako su se turske granice pomeralo prema severu, tako u južnobalkanskim oblastima nije više bila potrebna poluvojnička služba i zato su lokalne turske vlasti svakoj vlaškoj kući davali po jednu baštinu, odnosno po jednu parcelu mirijske zemlje na obrađivanje i korišćenje sa obavezom da plaća po jedan dukat, odnosno filuriju. Tada je postojao princip: jedan dom — jedna baština — jedna filurija. Ako je u nekoj kući živela samo udovica ili su živeli manji broj sposobnih za rad ljudi, onda se uzimalo manje od jednog dukata.²⁰ Sve je ovo bilo smišljeno da se na taj način pređe na zemljoradnju, da se ukine vlaški status, da se vlasli svedu na status raje i da im se nametnu zemljoradničke dažbine koje su bile veće i teže. Tako u vreme procesa rajatizacije i kasnije, stanje stanovništva stočara-vlaha se pogoršalo jer su porezi po kući ostali, a zajedničke dažbine koje su dotada bile raspoređivane na katune, sada su prešli na kuće i to u novčanom iznosu, a bili su im dodati i druge zemljoradničke dažbine kao što su bili harač, ušur, ispende, avariz i drugi. Tako se rajtizacija postepeno sprovela i među vlahu, koji su se pretvarali u raju.

Summary

THE TAX ON CATTLE — PHILURIA

Cattle owners — the Vlasi — with a big number of sheep had to pay tax to the state or to the owners of 'has' as a lump sum — philuria, giving away a certain number of sheep and also by active army or other services. Philuria was the main and basic tax of the Vlasi and served instead of all other regular and extra taxes that the ordinary people had to pay. Philuria also had other significances about which the author gives more details in this work.

The summary translated into English Dubravko Pajalić

²⁰ Bojanić D., Turski zakoni, n. dj., 174.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Stjepan Krpan

Zagreb, N. Marakovića 5

HRVATI U BANATU

UDK 940(=497.13) (497.16)

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Primljeno: 15. 2. 1990.

Autor govori o pripadnicima hrvatskog naroda u Banatu, povijesni osvrt na njihovo doseljavanje i razvoj, na veze s matičnim narodom u Hrvatskoj, na njihove crkvene i školske prilike. Oni su uglavnom kajkavci i štokavci. Prema općem šematizmu katoličke crkve u Jugoslaviji danas se misli i propovijeda na hrvatskome u Zrenjaninu, Boki, Neuzini, Opovu, Perlezu, Beloj Crkvi, Ivanovu, Pančevu i Starčevu.

Pristup

Baveći se našim hrvatskim sunarodnjacima u rumunjskom Banatu, napose Hrvatima u Keči i Rekašu, a u sklopu istraživanja hrvatske dijaspore u pet okolnih zemalja, doticao sam se i Hrvata u jugoslavenskom Banatu od kojih su neki njihovi dijelovi održavali u doba Monarhije žive veze sa sunarodnjacima koji se danas nalaze u granicama drugih država, napose u Rumunjskoj. To navlastito vrijedi za dodire kečanskih Hrvata zapadno od Temišvara, sa sunarodnjacima u Klariji, danas Radojevu kraj Kikinde, u Boki i Neuzini, selima položenim istočno od današnjeg Zrenjanina. Ova četiri sela — Keča od 1924. g. u granicama Rumunjske — te Radojevo, Boka i Neuzina, bila su mnogostruko povezana, i to kolektivnim pamćenjem o istovremenom doseljenju predaka iz istoga starog pokupskog zavičaja, nadalje govorno — svi su naime kajkavci, te nekadašnjim staleškim statusom predijalaca-plemića, vazala

zagrebačkog biskupa. Tako oni čine istočnu skupinu Hrvata u srednjem Banatu, izuzimajući naravno Keču koja je već više od šest decenija u sastavu Rumunjske.¹

Drugu skupinu sela s većim ili manjim brojem hrvatskog življa u banatskim stranama čine oni u naseljima u Potisju i Podunavlju od Perleza, istočno od Titela pa na jug do Omoljice ispod Pančeva. Tu su naselja s većim brojem Hrvata Perlez, Opovo i Starčevo, dok Borča, Glogonj i Omoljica spadaju u sela s malim brojem našeg ljudstva. Svi su oni štokavci, a stari zavičaj valja im tražiti u nekadanjim županijama Ličkoj i Modruškoj, te na prostoru oko Petrinje i Gline.² U istraživanju hrvatskih govora u Banatu, kako rumunjskom tako i jugoslavenskom, naš uvaženi dijalektolog Ivan Brabec navodi da matice umrlih starčevačke župe sadrže zapise o selima u Lici i Kordunu otkuda potječu prvi tamošnji Hrvati. To su Rakovica i Kremen blizu Slunja, te Barlete, Trnovac, Ribnik, Smiljan i Kosinj kraj Gospića.^{2a}

U posebnu skupinu banatskih Hrvata, slobodno rečeno, spadao bi naš nekadašnji živalj u Novom Bečeju, koji je tamo zabilježen već na kraju prve polovice 19. st. ili točnije rečeno 1748. g. Pretežit broj njih bavio se brodogradnjom. U Novom Bečeju, središtu žitarske trgovine, bila je naime glavna srednjobanatska skela na Tisi. Izgradnjom željezničke pruge Novi je Bečej izgubio dotadanje svoje značenje, pa su se hrvatski brodograditelji u većem broju raselili, a zabilježena su i pomađarivanja bečejskih hrvatskih obitelji, npr. Latinovića, Zupčića, Evarića, Havedića i dr.³

Doseljavanje i razvoj

O istočnoj srednjobanatskoj skupini Hrvata najmjerodavnije je pisao Ante Messner-Sporšić u svojoj povijesno-gospodarskoj i kulturološkoj studiji objavljenoj 1931. g. u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU. Preci danas već znatno prorijeđenih radojevskih Hrvata došli su u novi zavičaj u dva doseljenička vala, 1801. i 1828. g. Bili su to predijalci, 13 obitelji Pozojevića, Milošića, Jelačića i dr. porijeklom iz Slane i Degoja, sela u Pokuplju zapadno od Siska. Njihovo doseljavanje posljedica je preuređenja Vojne krajine za vladavine Marije Terezije, kojim su pokupski posjedi zagrebačkog biskupa ušli u tu vojno-upravnu jedinicu, za što je dotadanji vlasnik, tj. zagrebački biskup dobio prostranu gospoštiju u Torontalskoj županiji sa sjedištem u Biledu

¹ Ante Messner-Sporšić: Kolonije hrvatskih plemića u Banatu, Zbornik za narodni jezik i običaje Južnih Slavena JAZU, knj. XXVIII, sv. 1, Zagreb 1931, str. 166, 171.

² Ante Jagić: Hrvatske naseobine u Banatu, Letopis Matice srpske 319, str. 33—39.

^{2a} Ivan Brabec: Molišanci, Karaševci i Hrvati u Banatu, Školske novine, Zagreb, 1971.

³ Ante Jagić: Hrvati u Banatu, Hrvat, Zagreb, 6. do 15. IX., 1924, str. 2.

zapadno od Temišvara, i na nju naselio svoje predijaliste. Iz istog razloga kolonizirane su 1801. g. i 44 plemićke obitelji u Boki, od kojih su najbrojniji bili oni s prezimenima Lukinić, Filković, Matanović, Ilijević i Žunac. Stari zavičaj im leži u pokupskim selima Vinskoj i Glinskoj Poljani te u Jamama, u zaselcima Žunac, Šimunova Poljana i dr. Hrvatski plemići stigli su u Neuzinu 1788. g. Radilo se o 28 obitelji pretežno Berkovića, Ilijevića, Mikšića i Novakovića, poteklih iz Šišaka, Šimunove Poljane i okolnih sela na desnoj obali Kupe, zapadno od Siska. Sve predijalske obitelji dobile su kmetove, pretežno Srbe, Bugare i Rumunje. Porez, canon, plaćali su zagrebačkom biskupu o Martinju (11. XI) kako su to običavali i u nekadašnjem pokupskom zavičaju. Nakon 1848. g., izgubivši kmetove i nenavikli na rad, mnogi su od njih prodavali svoje posjede, gospodarski propadali i siromašili. Računa se da je broj doseljenih predijalaca u ova tri sela, na neke salaše i u Keču, zajedno sa služinčadi, iznosio oko 1000. U svim tim višenacionalnim selima oni su imali svoje posebne hrvatske sokake ili krajeve.⁴ Prema podacima Ante Jagića iz 1924. g. bilo je u Radojevu oko 350 Hrvata, u Boki je njihov broj iznosio nešto manje od 700, a u Neuzini ih je bilo oko 200.⁵ Bilo je to već vrijeme kad su stali gubiti hrvatske općine i škole. Nepunih deset godina kasnije Ante Messner-Sporšić iskazao je broj naših sunarodnjaka u ta tri sela ovako: u Radojevu oko 400, u Boki oko 700, u Neuzini oko 200.⁶ Po Vladimiru Mitroviću te su se brojke 1977. g. znatno smanjile, pa je naših sunarodnjaka u tim selima nabrojano kako slijedi: u Radojevu 51, u Boki 215 te u Neuzini svega 37.⁷

O broju i razvoju hrvatskog žiteljstva u Potisju i u Podunavlju raspoložemo podacima iz 1924. g.⁸ Prema navodima Ante Jagića, temeljenim na mađarskom popisu iz 1910. g. zabilježen je broj Hrvata uz Tisu i Dunav po naseljima ovako: u Perlezu 537, u Starčevu 1200, u Opovu 800 (s pohrvaćenim Nijemcima), u Pančevu 128, u Glogonju 61, u Omoljici 41, a u Borči svega 34. U svojoj Narodnoj statistici iz 1914. g. Josip Lakatoš iskazuje u navedenim mjestima uglavnom iste brojke.

Iz netom navedenih podataka lako je uočiti kako se broj našeg svijeta u Banatu, napose u Radojevu, Boki i Neuzini, do naših dana uvelike smanjio. Još je Ante Jagić 1924. g. ustvrdio da su navlastito Neuzinci skloni odseljavanju, i to u bliže banatske gradove, a kretali su i put Beograda i Novog Sada, neki i u staru domovinu, napose u Zagreb. Sklonost migracijskom kretanju pokazivali su i stanovnici drugih dvaju

⁴ Nebojša Faranov: Radojevo — prilozi za monografiju, Radojevo 1981, str. 100.

⁵ A. Messner-Sporšić, n. dj., str. kao pod 1, i A. Jagić, n. dj.

⁶ A. Messner-Sporšić, n. dj., str. 181.

⁷ Vladimir Mitrović: Narodna medicina kod Hrvata u srednjem Banatu, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU 47, Zagreb 1977, str. 343–347.

⁸ Josip Lakatoš: Narodna statistika, Zagreb 1914; A. Jagić: Hrvati u Banatu, n. dj.

istočnobanatskih hrvatskih sela, a u tome nisu zaostajali ni oni iz pančevačke okolice.

Svakako da bi jedno istraživanje provedeno u svima navedenim banatskim selima, a možda još i u Konaku sjeverozapadno od Vršca, te u Bavaništu, istočno od Pančeva, dalo rezultate u pogledu brojnosti naših sunarodnjaka, njihovih školskih, kulturnih i gospodarskih prilika i neprilika, pa bi i ovaj ogranak hrvatskog naroda u matičnoj zemlji postao poznatiji kako svijetu znanstvenika tako i svekolikoj hrvatskoj javnosti. Ne bi se pri tome trebalo ispustiti ni selo Banatski Karlovac jugozapadno od Vršca gdje se u prijeratnom vremenu nahodila nemala skupina Hrvata iz karaševskih sela južno i jugozapadno od Rešice, središnjeg mjesta banatskog rudogorja u Rumunjskoj. Bili su to, prema usmenom priopćenju atuatora Nikole Čulumovića iz Zagreba, rodovi s prezimenima Udovica, Ivanica, Gluvak, Pidrak, Kalitović, Vlašić i dr.,^{8a} koja se obiteljska imena i danas nahode u selima karaševskih Hrvata u rumunjskom Banatu. Spomenuto istraživanje iznijelo bi na vidjelo postojanje li u Perlezu i danas rodovi s obiteljskim imenima Turjanac, Ivanić, Gregorić, Lukinić, Blažeković, Fabljanić, Grčić, Jurković i dr., nahode li se još uvijek u Starčevu obitelji s prezimenima Grgić, Štimac, Bujanović, Tomašić, Orešković, Stipetić i još neki, da li su u Opovu Rukavine još uvijek brojni kao u dvadesetim godinama našeg stoljeća, a saznalo bi se dakako i još mnogo toga.

Veze s matičnim narodom

Dok su u vrijeme prve Jugoslavije srijemski i bački Hrvati preko svojih kulturnih i drugih ustanova te političkih organizacija održavali žive veze s Hrvatskom, napose sa Zagrebom, potvrde takvih dodira i takve suradnje banatskih Hrvata rijetke su. Njihovo postojanje, koliko je meni poznato, bilo je pretežno pojedinačne naravi. Bjelodano je da su starčevski Hrvati kojima je na čelu stajao Mišo Brajac (1900—1990) te veze sa Zagrebom uspostavljali i njegovali, zahvaljujući to ponajprije imenovanom osobno. Iz njegove knjižne i pisane ostavštine koju mi je na uvid dobrohotno stavio njegov unuk ing. Vinko Rukavina iz Seseva, moguće je vidjeti vremenski opseg kao i sadržaj tih veza. Njih potvrđuju knjige Svetojeronimskog društva, izdanja »Seljačke sloge«, prosvjetne organizacije hrvatskoga seljačkog pokreta, kao i »Gospodarske sloge«, njegova gospodarskog krila, nadalje djela braće Radić, Zbornici hrvatskih seljaka iz 1936. i 1938. g. i dr. U Starčevo je stizao i »Hrvatski dnevnik« i druge onodobne hrvatske novine, te kalendari »Danica« i sarajevski »Napredak«. Mišo Brajac dopisivao se s Mihovilom Pavlekom-Miškinom, s Božidarem Magovcem, s ljudima iz spomenutog »Napretka« iz Sarajeva. Starčevački Hrvati glasovali su na parlamentarnim izborima za listu HSS-a, a potvrde o tome dolaze i sa pustare Kriva Bara, danas

^{8a} Usmeno priopćenje Nikole Čulumovića autoru, 1. VII. 1983.

Markovićevo kraj Plandišta, koji je posjed bio u vlasništvu Šime Mikšića, rođenog Kečanina. Zna se da je u Boki djelovala Građanska čitaonica, koju su 1912. g. osnovali tamošnji Hrvati, koja je 30-ih godina imala 130 članova, većinom hrvatske ali i drugih narodnosti, a uz druge novine i časopise primala je i one iz Zagreba.⁹ Realno je pretpostaviti da su takve i slične veze održavali naši sunarodnjaci iz još nekog banatskog sela. U poželjnom spomenutom istraživanju trebao bi biti obuhvaćen i ovaj segment narodnog života Hrvata u Banatu. Poznato mi je da je prije desetak godina jedna skupina hrvatskih intelektualaca iz Radojeva, Boke i Neuzine, koji su nastanjeni u Novom Sadu, Zrenjaninu i još nekim banatskim i bačkim gradovima, stupila u vezu s nekim institucijama vlasti te tamošnjim društvima u Velikoj Gorici, te sa župnim uredom u prekokupskom selu Viduševcu u glinskoj općini radi uspostave veza sa starim pokupskim zavičajem njihovih predaka. Nažalost, do ostvarenja tog nauma, koliko mi je poznato, do danas nije došlo.

Crkvene i školske prilike

U crkveno-upravnom pogledu banatski katolici među koje dakako spadaju i tamošnji Hrvati, pripadali su u doba Monarhije pod jurisdikciju drevne Canadske biskupije sa sjedištem u Temišvaru. Nakon 1. svjetskog rata u jugoslavenskom Banatu uređena je crkvena vlast u formi apostolske administrature koja je 1986. g. podignuta na stupanj biskupije sa sjedištem u Zrenjaninu, a u granicama beogradske metropolije.

U prošlosti su naši ljudi u Radojevu, Neuzini i Boki gradili sebi crkve, povremeno su imali i svoje župnike, a hrvatski jezik u alternaciji s njemačkim i mađarskim, s nekim prekidima, bio je u crkvi dostatno zastupljen.¹⁰ Nije nam nažalost poznato kako je naš jezik u minulim vremenima bio zastupljen u Perlezu te u selima s hrvatskim življem u pančevačkoj okolici. Prema Općem šematizmu katoličke crkve u Jugoslaviji na hrvatskom se danas misi i propovijeda u slijedećim banatskim mjestima: u Zrenjaninu, Boki, Neuzini, Opovu, Perlezu, Beloj Crkvi, Ivanovu, Pančevu i Starčevu. Koliko se iz podataka o dotičnim župama može vidjeti, župnici su u podjednakom broju Hrvati i Mađari, te jedan njemačke narodnosti. U etnički miješanim mjestima oni u pravilu vladaju jezicima svih svojih vjernika ili bar jezicima brojnijih etničkih skupina, napose nakon 2. Vatikanskog koncila. Ustaljenost hrvatskog jezika u župnim crkvama spomenutih sela i gradova pretpostavlja posjedovanje liturgijskih i drugih obrednih knjiga izdanih kod hrvatskih crkvenih nakladnika u Zagrebu.

⁹ A. Messner-Sporšić, n. dj., str. 193.

¹⁰ Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji — Cerkev v Jugoslaviji, Zagreb 1974, str. 697—700.